

АНАЛІЗ І ОЦІНКА РИНКОВОЇ КОНЦЕНТРАЦІЇ ЯК ОСНОВНОГО ІНСТРУМЕНТУ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКОВИХ СТРУКТУР

Анотація

В статті розглядаються концептуальні підходи дослідження різних ринкових структур. Приведено аналіз деяких показників, характеризуючих рівень економічної концентрації в Україні. Обґрунтована доцільність сприяння створенню середньо- та висококонцентрованих ринкових структур.

Ключові слова: ринкова структура, досконала концентрація, монополія, олігополія, концентрація.

І. Вступ. Наприкінці XIX — початку XX ст. в роботах ведучих економістів найефективнішою вважалася економіка “вільної конкуренції”. В цей період ототожнювалися поняття, з одного боку, “вільна конкуренція” і “досконалість”, а з іншого — “монополія” і “недосконалість економічного механізму”.

Пізніше термін “недосконала конкуренція” змінює свій зміст і розглядається як позитивне економічне явище. Представники економічної теорії почали розглядати монополію як умову масового виробництва, яка супроводжувалось зростанням продуктивності праці, зниженням витрат виробництва. “Недосконалість” стала визнаватися тільки з соціальних позицій.

П. Самуельсон називає немонополізовані галузі “хворими”, переповненими мілкими капіталами з високими витратами виробництва і низькою прибутковістю. Він зауважує, що в більшості таких галузях ринкова конкуренція дуже далека від досконалості. Економічні наслідки такої форми конкуренції можуть бути гіршими, ніж при повній монополії” [4, С. 120].

При цьому він визнає економічну та соціальну недосконалість монополій і олігополій у зв’язку з практикою підвищення цін і скороченням виробництва.

Дж. Гелбрейт розглядає недосконали конкуренцію як конкуренцію в умовах дрібного бізнесу або “незрілих” монополій початку

* ст. викладач кафедри теоретичної економіки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

XX ст. При цьому недосконалість проявляється в більших розмірах ризику і невизначеності, що ведуть до значних втрат, банкрутству, безробіттю. Він вважає, що конкуренція приймає досконалий характер при переході до сучасного господарства “зрілих” монополій, які, на його думку, спрямовують свою діяльність не на максимізацію прибутку, а на мінімізацію ризику і досягнення стійких темпів зростання [5, С. 123].

Тому, починаючи з XX ст. теза про існування конкуренції між багатьма фірмами втрачає свою актуальність. З кінця минулого століття гігантська корпорація стає все більш характерною ознакою економічної активності. І навіть прості теоретичні та емпіричні дослідження не змогли приховати той факт, що більшість ринків основних виробів поділені не між дрібними виробниками, кожен з яких не має влади над своїми цінами, а між обмеженою їх кількістю, в значній мірі маючих таку владу. З модифікацією неокласичної моделі більше уваги стали приділяти олігополії як проміжному положенню між конкуренцією багатьох та монополією однієї фірми.

Вивчення ринкових структур вимагало створення нових парадигм і, як наслідок, нової методологічної бази, яка б лягла в основу нових концепцій. Так з’явилася і почала розвиватися теорія організації ринкових структур.

Значна роль в новій теорії відводиться ринковій концентрації як одного з головних факторів формування ринкової структури, що впливають на її економічну діяльність та ефективність.

Якщо в кінці XIX — початку XX ст. ефективна і головна роль конкуренції не піддавалася сумніву, то в середині XX ст ефективність концентрованих ринків сприяла появі нових поглядів на проблеми співвідношення конкуренції і концентрації. На сучасному етапі, в період посилення конкуренції, глобалізації, інтеграційних процесів та розширення національних ринків, на перший план виступають проблеми ефективної організації галузевих ринків, їх регулювання і контролю.

II. Постановка завдання. Актуальність даної проблеми для України полягає в необхідності обґрунтування нових підходів до організації процесу виробництва, розподілу, обміну та споживання. Основною перешкодою розвитку виробництва, а також інших сфер економічної діяльності в сучасних умовах є їх несформованість. Тому аналіз і оцінка ринкової концентрації, як основного інструменту описання ринкових структур, виявлення переваг та недоліків ступе-

ня концентрації, впливу на результативність функціонування фірми, галузі та економіки в цілому, залежності від приватизаційних процесів і загальноекономічного стану в нашій країні, є важливим та необхідним як в сучасній теорії так і в практиці України.

III. Результати В економіці України намагання суб’єктів господарювання зосередити в своїх руках ринкову та фінансову владу шляхом здійснення економічної концентрації відображає динаміка звернень цих суб’єктів в органи Антимонопольного Комітету України. (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка звернень суб’єктів господарювання в органи АМКУ

Показник	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Кількість розглянутих заяв на здійснення економічної концентрації	464	835	1528	1163	622	697	898	728	643
Дано згоду	464	785	1528	794	498	436	516	396	329

Отже, за наведеними в таблиці даними, починаючи з 1998 р. можна прослідкувати тенденцію значного зменшення наданих АМКУ згод на здійснення економічної концентрації, особливо швидкими темпами зменшується питома вага цих згод в кількості розглянутих заяв. Так, якщо в 1995-96рр. згоду на здійснення економічної концентрації було надано більш, ніж в 94% випадків, то починаючи з 1998р. цей показник зменшувався і вже в 2002-2003рр. складав близько 50 %.

Згідно з класифікацією антимонопольного комітету України та наведеними даними можна також проаналізувати динаміку прикладів економічної концентрації в Україні за її основними напрямками (див. табл. 2)

Слід зауважити, що в останні роки в Україні основним видом економічної концентрації являється придбання активів або часток підприємств (приблизно в 60% випадків, за винятком 2001 року). Друге місце посідає створення суб’єктів господарювання в процесі злиття (але значення цього показника зменшилось з 18% в 2001 році до 13% в 2002 році).

На третьому місці по привабливості знаходиться створення суб’єктів господарювання (в тому числі ФПГ, холдингових компаній, СП), але значення цього показника значно зменшилось — з 57% в 2001 році до 5% в 2002 році.

У 2002 році кількість загальнодержавних товарних ринків, на

яких діють суб'єкти господарювання, визнані органами Комітету такими, що займають монопольне (домінуюче) становище, зменшилася на дві одиниці, з 562 до 560 (0,3 відсотка загальної кількості).

Таблиця 2

Динаміка кількості прикладів економічної концентрації в Україні

Основні напрями економічної концентрації	Кількість прикладів економічної концентрації за роками.							
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Створення холдингових компаній	26	42	79	0	0	250	275	15
Створення об'єднань підприємств	96	193	270	84	19	5	19	6
Створення суб'єктів господарювання у процесі злиття підприємств	242	295	492	103	122	109	95	53
Придбання активів або часток підприємств	54	144	319	532	275	5	13	232
Приєднання і поглинання підприємств у процесі приватизації	0	68	51	12	10	10	11	9
Інші випадки, які регулюються законодавством щодо захисту економічної конкуренції	46	43	317	30	47	57	103	81
Разом	464	785	1528	761	473	436	516	396

Загальна кількість регіональних товарних ринків, на яких визначено суб'єктів господарювання, що займають монопольне (домінуюче) становище, збільшилася протягом року на 5,2 відсотка (з 6078 до 6391). Кількість суб'єктів господарювання, що займають на цих ринках монопольне (домінуюче) становище, склала 4315 осіб.

Найбільше — на 24,3% — протягом року зросла кількість визнаних монополізованими ринків послуг, пов'язаних із здійсненням функцій держави та місцевого самоврядування (послуги екологічної експертизи; експертні послуги у сфері енергозбереження; паспортизація енергоспоживаючих об'єктів; експертиза проектів з точки зору пожежної безпеки; послуги, пов'язані зі здійсненням державного контролю за якістю, стандартами тощо). На даних ринках можливості для розвитку конкуренції відсутні, або є вкрай обмеженими.

Проаналізувавши динаміку припинених органами АМКУ порушень антимонопольного законодавства та законодавства про захист економічної конкуренції у 1999 – 2002 роках, слід зауважити, що антиконкурентні дії органів влади та місцевого самоврядування майже в 10 разів перевищують атиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання.

Розглядаючи галузеву структуру монополізованих товарних ринків в Україні у 2002 році, можна зробити висновок, що в цілому її характер порівняно з 2001 роком суттєво не змінився (див. табл. 3) [3, С. 37].

Таблиця 3

Галузева структура монополізованих товарних ринків в Україні у 2002 році порівняно з 2001 роком

Рік	2001		2002	
	Кількість монополізованих ринків	% загальної кількості	Кількість монополізованих ринків	% загальної кількості
1. Ринки природних монополій	2295	34,6	2384	34,3
2. Ринки комунальних послуг (крім ринків природних монополій)	1264	19	1073	15,4
3. Ринки послуг, надання яких пов'язано зі спеціальними адміністративними обмеженнями	848	12,8	914	13,2
4. Ринки послуг, пов'язаних із здійсненням функцій держави та самоврядування	716	10,8	890	12,8
5. Ринки продукції фондоемних галузей (металургія, хімія, нафтохімія, машинобудування та металообробка)	415	6,2	413	5,9
6. Окремі потенційно конкурентні ринки, де монополізація яких із різних причин не завершена	104	1,6	103	1,5
7. Ринки послуг, пов'язаних із давальницькими та розподільними схемами	79	1,2	79	1,1
8. Інші монополізовані товарні ринки	919	13,8	1095	15,8
Усього	6640	100	6951	100

Певним показником частки висококонцентрованого сектора в економіці України може слугувати частка суб'єктів господарювання, що займають монопольне становище, до загальної кількості суб'єктів господарювання, включених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (крім організацій у сфері державного управління та громадської діяльності). В 2002 році в цілому він склав 0,72%. За останнє п'ятиріччя (1998 — 2003 роки) частка суб'єктів господарювання, що займають монопольне становище, серед осіб, внесених до ЄДРПОУ, зменшилася на 4,3%. Разом із тим, величина цього показника в різних галузях дуже відмінна (див. табл. 4) [1, С. 16].

Таблиця 4

Частка суб'єктів господарювання, що займають монопольне становище, до загальної кількості суб'єктів господарювання в окремих галузях

Галузь	Частка суб'єктів господарювання, що займають монопольне становище, до загальної кількості суб'єктів господарювання у відповідних галузях (%)
Послуги з благоустрою	47,9
Видобування металевих руд	25,4
Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива	2,9
Металургія	2,3
Виробництво машин та устаткування	1,85
Хімічне виробництво	1,71
Виробництво паперу та картону	1,11
Виробництво електричних машин і апаратури	0,77
Текстильна промисловість	0,75
Оброблення металу	0,6
Виробництво неметалевих мінеральних виробів	0,52
Гумова та пластмасова промисловість	0,51
Діяльність у сфері фінансів і страхування	0,34
Харчова промисловість	0,21
Виробництво шкіри та шкіряного взуття	0,21
Дослідження та розробки	0,05
Оптова та роздрібна торгівля	0,02

Наведені показники характеризують відносну ступінь монополізації різних галузей національної економіки. Це, в свою чергу пов'язано із незавершеністю приватизації в багатьох галузях, яким притаманна тенденція до формування інтегрованих утворень та політикою АМКУ, направленою на розвиток конкурентних відносин в Україні, яка стримує процеси концентрації в національній економіці. Голова АМКУ О. Костусев, порівнюючи зростання виробництва на ринках галузей, частина з яких монополізована і частина яких високо конкурентна приводить данні, які свідчать на користь останньої. Але він також вказує на те, що і на олігопольних ринках (зокрема нафтопродуктів, пива тощо) спостерігалися високі темпи зростання виробництва [2, С. 38].

IV. Висновки. Необхідність підвищення рівня концентрації ринкових структур в нашій країні пояснюється її вступом на світовий ринок і домінуючому на ньому умовами конкуренції. А оскільки ситуація на початку ХХІ ст. характеризується посиленням ринкового контролю та домінуючого положення “великого бізнесу” не тільки в національних економіках, а й в світовому масштабі [6, С. 42-50], то Україні, щоб протистояти динамічній конкуренції іноземних компаній, життєво необхідні свої крупні утворення, орієнтовані на діяльність в транснаціональному масштабі, здатних на рівних конкурувати зі світовими лідерами чи принаймні посісти свою нішу у міжнародній кооперації. Тут слід зазначити, що при цьому не повинен бути подавлений розвиток підприємництва та малого бізнесу, але ці проблеми в змозі контролювати АМКУ. Як свідчить досвід розвинених ринкових економік, крупні структури можуть стати тим ядром, біля якого формується ланка вискоефективних невеликих та малих фірм. Тому проблема сучасної української економіки складається не стільки в тому, щоб не допустити її розвитку по олігополістичному сценарію, скільки в тому, щоб ці ринкові структури діяли ефективно, не зловживали своїм становищем і були конкурентоспроможними за міжнародними стандартами.

Література

1. Державний комітет статистики України. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України. Статистичний бюлетень станом на 1 липня 2002. — К. — 2002. — С. 16-19.
2. Костусев О. Розвиток конкурентних відносин в Україні та завдання конкурентної політики на сучасному етапі. //Економіст. — №1. — 2004. — С. 38-41.

3. Річний звіт АМКУ за 2002 рік. Статистичні данні. — <http://www.amk.gov.ua>
4. Самуэльсон П. Экономика. Т. 2. М.:МГП "Алгон", ВМИИСИ, 1992 — С. 520.
5. Экономическая теория. Под ред. А. И. Добрынина, 3-е изд. — СПб: Изд."Питер", 2002. — С. 544.
6. Чибриков Г. ЮНГТАД о формировании глобального рынка предприятий //Российский экономический журнал. — 2001. — №8. — С. 42-50.